

життя. Тож, необхідною умовою застосування Вільної Волі в площині громадянської позиції є усвідомлення власних бажань, можливостей та готовностей. Тільки за наявності всіх трьох елементів — «хочу», «можу» та «буду» — щодо однієї ідеї відбувається дія, а отже, і реалізація активної громадянської позиції.

Третьою умовою є локалізація уваги. Щоб проявити Волю, треба простір. Якщо людське життя послуговується автоматизмом, і все категоризоване одне за одним в цикл, то немає місця, де застосувати волю. Для протидії автоматичним «сценарним» програмам, авторка дослідження пропонує звернутися до практик самоусвідомленості через медитацію.

Висновуючи, авторка пропонує практикувати Свободу Волі, починаючи з особистісного визначення та продовжуючи її свідомий рух відповідно до інтенцій окремого громадянина. Відповідно до античної філософії, людина не може повноцінно реалізуватися поза спільнотою (полісом).

Бібліографія

Сватко, Ю. І. (2024). XXI міжнародна науково-практична конференція «Конфліктологічна експертиза: теорія та методика»: Програма і матеріали виступів, 15 листопада 2024 р., Київ, Україна [Орг. комітет: А. М. Гірник, Ю. І. Сватко]; ГО «Товариство конфліктологів України», Кафедра ЮНЕСКО «Права людини, мир, демократія, толерантність та взаєморозуміння між народами» в НаУКМА.

Ворожнеча як інструмент тоталітарного контролю

Олексій Родіонов

Інститут філософії ім. Г. Сковороди НАН України

Сьогодні вивчення тоталітарних систем набуває нової актуальності. Особливої важливості ці дослідження набувають для України в контексті її протистояння Росії, влада якої все більше вдається до впровадження політик, близьких до тоталітаризму — на кшталт панування, за якого обмежують та заперечують будь-яку здатність до свободи задля досягнення повної керованості населення. Втім, ми припускаємо, що тоталітаризм — це не тільки про політику. Традиційні підходи, здебільшого, концентруючись на політичних аспектах минулого, ігнорують питання про те, як тоталітаризм вкорінюється в людському бутті.

Особливо плідними для розв'язання цієї проблеми є філософська антропологія

та метаантропологія, які дають змогу поглиблено вивчати буденні та граничні виміри буття людини. На цих методологічних засадах розроблений концепт тоталітарного контролю (Rodionov, 2025, p. 60), мета якого — пояснити вплив тоталітаризму на буття людини. Тоталітарний контроль характеризується безальтернативністю та репресивністю у впровадженні тоталітарної утопії. Проте важливим є й питання: як цей контроль вдається зберігати в людській буденності?

Пропонуємо відповідь: це просування ворожнечі. Її, слідом за Г. Плесснером, розуміємо як захисні та агресивні заходи, спричинені екзистенційним жахом перед чужим (Plessner, 2018, pp. 54–56). Саме ворожнечу вважаємо ключовим інструментом, який здатний вплітати безальтернативність та репресивність тоталітарного контролю в повсякдення. Виокремимо дві причини.

По-перше, ворог об'єднує. Просування ворожнечі вкладає в світогляди людей буденного буття відчуття небезпеки. Це не просто цілеспрямована політика тоталітарного режиму. Це конструювання антропологічної ситуації, де «ми — одні та оточені ворогами». За таких умов, люди змушені об'єднуватися. Найвідомішим прикладом можуть бути описані Г. Арендт стосунки між антисемітською юрбою та євреям, яким приписують організацію всесвітньої змови. Юрба не мала жодної сталої політичної позиції, але мала спільного ворога, навколо якого гуртувалася за неприйняття уряду, юрба звинувачує владу в покриванні євреїв, якщо антипатії розпорошені суспільством загалом, то їй закидають толерування євреїв (Арендт, 2005, с. 146). Спроби режиму В. Путіна асоціювати українців із «нацистами» є сучасним прикладом цієї практики ворожнечі.

По-друге, просування ворожнечі прибирає сумніви та усуває плюралізм. Достатньо просто оголосити інші погляди ворожими, щоб ускладнити звернення до них. Наприклад, за свідченнями А. Джеймса Грегора, цю тактику використовував СРСР стосовно демократичних країн Заходу та навіть соціалістичного Китаю, вішаючи на них ворожі ярлики «фашизму» та «націонал-буржуазії» (Gregor, 2009, pp. 8–9). У ворожнечі тоталітарний режим конструював істинність свого світогляду та способу життя, де «одні ми маємо рацію, а інші (навіть наші союзники) — відступники».

У кінцевому підсумку, можна стверджувати, що ворожнеча постає не лише політичним прийомом, а фундаментальним антропологічним механізмом відтворення тоталітарного контролю в буденному вимірі буття людини. Через конструювання образу ворога вона водночас забезпечує примусову єдність та усуває сумніви та плюралізм, роблячи безальтернативність і репресивність «природним» станом людського існування. Отже, аналіз ворожнечі дає змогу глибше зрозуміти, як тоталітаризм укорінюється не лише в політичних інститутах, а й у самих структурах людського буття.

Бібліографія

- Арендт, Х. (2005). *Джерела тоталітаризму* (В. Верлока & Д. Горчаков, Пер., 2-ге вид.). Дух і Літера.
- Gregor, A. J. (2009). *Marxism, fascism, and totalitarianism*. Stanford University Press.

Plessner, H. (2018). *Political anthropology* (N. F. Schott, Trans.). Northwestern University Press.

Rodionov, O. (2025). Dimensions of Control in Human Existence. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*, 5(73), 55–62. <https://doi.org/10.51647/kelm.2025.5.7>

Епістемічна справедливість теорії та практики: методологічні проблеми

Стефанія Сідорова

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Дослідження епістемічного пригнічення й несправедливості наражає на специфічну — і водночас типову — методологічну проблему, пов'язану з нормативним навантаженням теми. Якщо метою дослідження є винятково опис феномена або, скажімо, розробка чи аналіз наявного концептуального апарату, тоді дослідниця повсюдно відчуватиме напругу між теоретичною артикуляцією та практикою трансформації.

Герменевтична несправедливість (*hermeneutical injustice*) — форма епістемічного пригнічення, пов'язана з невідповідністю наявних та/або доступних концептуальних ресурсів реальним досвідам. Тут постає *перша* методологічна проблема: якщо підходити до емпіричного дослідження в класичний спосіб, заздалегідь визначивши теоретичну мову для опису даних, тоді саме дослідження утривалюватиме епістемічне пригнічення, нав'язуючи концептуальний апарат дослідниці досвідам учасниць та учасників дослідження. Використання інтерпретаційного феноменологічного аналізу розв'язує це питання: підхід уможливорює вираження досвідів не за допомогою передбаченої категоричної системи, а в термінах самих учасників і учасниць дослідження (Smith et al., 2022).

Друга складність стосується інституційного контексту. Академічні вимоги, по-перше, спираються на певну традицію, в якій так чи так міститься аспект історичної несправедливості щодо тих чи тих знавців і знавчинь, по-друге, вони схиляють до максимальної чіткості та визначеності пропонованих гіпотез, термінів тощо. Це прагнення до теоретичної впорядкованості й сталості загрожує неоднозначності, фрагментарності, багатозначності та повсюдній контекстуальній залежності понять. Збереження контекстуальної поліфонії (Medina, 2013), що стоїть за науковими ідеями, протидіє цьому ризикові — такий шлях торується в роботах В. С. Горського, М. Л. Ткачук, В. І. Менжуліна.